

*¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)
adirbekova12@mail.ru*

НАШАР ЕСТИТІН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛЬДЫ ИНТЕЛЛЕКТИСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ОНТОГЕНЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Кіші мектеп жасында балалардың танымдық іс- әрекетінің, сонымен қатар эмоциональды сферасының белсенді дамуы жүреді. Өзіндік сана сезімі жетіліп, эмоциялардың пайда болуы әлеуметтік нормаларды меңгеруге сәйкес жүреді. Бұл жаста балалар өзге адамдардың эмоциясын түсінуді үйреніп, олармен қарым -қатынасқа түсіп, балаларды эмоциональды интеллектісінің дамуы жүреді. Есту қабілеті зақымдалған балаларда әлеуметтік -эмоциональды интеллектісінің дамуы өзіндік ерекшеліктер мен қиындықтарға ие. Есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының онтогенетикалық негіздерін есепке алу олардың әлеуметтік эмоциональды интеллектісін зерттеудің негізі болып келеді. Мақалада мектеп жасына дейінгі есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік- эмоциональды интеллектісін зерттеудің онтогенетикалық негізі қарастырылған.

Кілттік сөздер: *есту қабілеті зақымдалған балалар, әлеуметтік- эмоциональды интеллект, эмоция*

Адирбекова Ж.С., Бекмуратова Г.Т.¹

*¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая
(Алматы, Қазақстан)
adirbekova12@mail.ru*

ОНТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО - ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Аннотация

В младшем школьном возрасте у детей происходит активное развитие познавательной деятельности, в том числе и эмоциональной сферы. Совершенствуются самосознание и проявление эмоции происходит в соответствии с усвоением социальных норм. Дети в этом возрасте продолжают учиться понимать эмоции других людей, вступая с ними в контакт и происходит развитие эмоционального интеллекта. У детей с нарушениями слуха развитие социально -эмоционального интеллекта имеют специфические особенности и трудности. Учет онтогенетических основ является основой при изучении уровня развития социально -эмоционального интеллекта детей начальных классов с нарушениями слуха. В статье рассматриваются онтогенетические основы исследования социально -эмоционального интеллекта детей начальных классов с нарушениями слуха

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, социально эмоциональный интеллект. эмоция

Adirbekova Zh.S¹, Bekmuratova G.T¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)
adirbekova12@mail.ru

ONTOGENETIC FOUNDATIONS OF THE STUDY OF SOCIO-EMOTIONAL INTELLIGENCE OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS

Annotation.

At primary school age, children have an active development of cognitive activity, including the emotional sphere. Self-awareness is improved and the manifestation of emotion occurs in accordance with the assimilation of social norms. Children at this age continue to learn to understand the emotions of other people by coming into contact with them and the development of emotional intelligence begins. In children with hearing impairments, the development of socio-emotional intelligence has specific features and difficulties. Taking into account the ontogenetic foundations is the basis for studying the level of development of socio-emotional intelligence of primary school children with hearing impairments. The article discusses the ontogenetic foundations of the study of socio-emotional intelligence of primary school children with hearing impairments

Keywords: children with hearing impairments, social emotional intelligence, emotion

Онтогенезде адам баласының психологиялық туындыларының дамуына эмоциональды сферасының дамуының қосаты үлесі өте зор. Психикалық модель теориясына сәйкес, адам баласы әлеуметтік әлемінің, өзінің психикалық әлемін, яғни қалауын, сезімін т.б сезе алады. Оны дамытпай өзгеріске ұшырап тұратын әлемдегі әлеуметтік нормалар мен ережелерді меңгеру қиын. Л.С.Выгодскийдің мәдени тарихи концепциясы мен іс әрекет теориясына сәйкес, адам баласының дамуы баланың қоршаған адамдармен, ортамен белсенді қарым қатынасы, әрекеті барысында жүзеге асырылады. Осы орайда субъективті тұғыр баланы оқу мен тәрбиелеу үрдісіне қатысуындағы жеке ықпал ету тұғырына жасайды. Соған байланысты бала оқыту мен тәрбиелеудің нысаны емес, субъектісі саналады [1, с.123].

Есту қабілеті зақымдалған балалардың эмоциональды дамуы қалыпты еститін балалардағы сияқты эмоция мен сезімнің дамуының негізгі заңдылықтарына бағынады. Мектеп жасына дейінгі кезеңде мектеп жасы кезеңдерінде балалардың эмоциональды даму барысы өтіп, олар эмоция, жоғарғы әлеуметтік сезімге қатысты көптеген түсініктерді меңгеріп, эмоцияларды олардың сыртқы кейпі мен сөздік сипаты бойынша меңгере бастайды. Осы орайда эмоциональды және әлеуметтік интелектісінің дамуы жолында балаларда бірқатар қиындықтар ұшырап, ол қиындықтар негізінен есту қабілеті зақымдалған балаларда бірінші кемістік болып саналатын есту бұзылысы салдарына болады. Есту бұзылысы салдарынан туындаған сөйлеу тілінің қалыптасуындағы қиындықтар, өзге адамдармен қарым-қатынас барысында эмоциональды және әлеуметтік қарым-қатынастың жетіспеушіліктері, ақпаратты жеткілікті қабылдап, талдап, қайта өңдеп, жеткізудегі қиындықтар т.б балалардың эмоциональды әлеуметтік интелектісінің қалыптасуына өзіндік кедергісін келтіреді.

Өмірде адам баласы қоғаммен тығыз қарым- қатынаста болып, өзінің дамуы барысында әр түрлі сапалық өзгерістерге ұшырайды. Психологтардың пайымдауынша, адамдардың өмір сүруі барысында бақытты болуы, қуануы, сәтсіздіктерге ұшырауы, оған төтеп бере алуы көп жағдайда эмоциональды интелектіге байланысты екен. Л.Торндайк

атты әйгілі психолог эмоциональды интеллектінің бір аспектісі ол әлеуметтік интеллект деген. Яғни әлеуметтік интеллектіден эмоциональды интеллект туындайды деп пайымдаған.

Эмоциональды интеллект теориясы Дж. Мэйр, П.Сэловей бойынша, эмоция мен интеллектінің бірлігінен тұрады. Эмоциональды интеллект ретінде әдетте өзгелердің эмоциясын түсініп, өз эмоциясын біліре алуы, өз қалауы мен ойын білідіріп жеткізе алуы, өзгелерді түсінуі, мотивация, себеп салдарлық байланыстарды түсінуі, эмоциональды әлем туралы білімдерін түсініп, қолдану алуы т.б жатады екен. Осы орайда ғалымдар эмоциональды интеллектінің келесі құрамдас бөліктерін атап өткен [2 с.89].

Эмоцияларды қабылдауы, идентификациялай алуы; ол сыртқы келбеті бойынша, яғни мимика, ым ишара бойынша өзге адамдардың эмоциясын түсініп, өз эмоциясын білдіре алуы. Эмоцияны түсінуі - ол эмоцияның пайда болу себептерін түсініп, ойлар арасындағы байланысты анықтап, жақын арада эмоциональды жағдайды қалай өзгертуге болатындығын болжай алуы, өзінің және өзгелердің күрделі эмоциясын, сезімін түсініп, түсіндіре алуы. Эмоцияны басқару ол өзінің эмоциональды жағдайын реттей, басқара алуы, оның қарқындылығын, көрінісін реттеп, өзге адамдардың эмоциональды жағдайына ықпал ете алуы. И.Н. Андреева эмоциональды интеллектінің дамуының биологиялық алғышарты - ол темперамент, тұқымқуалаушылық, ойлауда оң жақ ми сыңарының басымдылығы, отбасы қаржысының көлемі, тұлғаның өзіндік сана сезім деңгейі, отбасындағы қарым қатынас деңгейі т.б деген [3 с.55].

Д.Гоулман эмоциональды интеллектінің бес түрін атап көрсетіп (өзіндік сана сезім, өзін басқару, өзін мотивациялау, эмпатия, қарым қатынас дағдылары оларды дамытуға болатындығын айтқан [4 с.115].

К.С.Кузнецова эмоциональды интеллектінің коммуникативті, рефлексивті, әрекеттік қабілеттерінің байланысы деп түіндірген [5 с.72].

Баланың психикасының қалыптасуына іс әрекеттің ықпалы өте зор. Адам баласының қоршаған орामен белсенді іс әрекеті нәтижесінде, үрдісі барысында психикалық үрдістердің жетілуі жүріп, таным формалары күрделеніп, байып, әлеуметтік тәжірибені меңгеруі жүзеге асырылады.

Жасерекшелік психологияда А.Н.Леонтьев жетекші іс- әрекетті негізгі психологиялық туындыларды қалыптасу негізі ретінде қарастырады. Ал, жетекші іс -әрекеттің мағынасы, мәні бала өзіне іс әрекеттің қай түрін ашып, оны орындау барысында меңгеретіндігіне айланысты. Д.Б.Эльконин келесі жетекші іс- әрекеттерді атап өтіп: тікелей эмоциональды қарым қатынас (сәби кезеңі), заттық манипуляциялық іс әрекет (ерте жас), сюжеттік рольдік ойын (мектеп жасына дейінгі кезең), оқу іс әрекеті (бастауыш сынып кезеңі) деп қарастырған [6. с.203].

Есту қабілеті зқымдалған балалардың психикалық дамуында қалыпты балалардікі сияқты жетекші іс әрекеттер орын алады. Дегенімен, олардың қалыптасуы спецификалық ерекшеліктерге ие.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың әлеуметтік-эмоциональды интеллектісінің іс әрекетке, психикалық дамуға қандай ықпалы бар?

Есті қабілеті зақымдалған балаларда өмірінің алғашқы бірінші айында жетекші іс әрекеттің қалыптасуындағы қиындықтар ерте басталады. Яғни эмоциональды ақырм қатынастан басталады. Онтогенез барысында адамдармен қарым қатынас біртіндеп жүзеге асырылады. Оның алғышарттары сәбидің ересектермен контактісі: күлу, тірілу кешені т.б. тірілу кешені (комплекс оживления) өте күрделі кешен болып, ол өз ішінде айқын мәнерлі қимылдарды, вокализацияны, көріп және естіп зейін аударуды қамтып, кейін ақырындап, қол қимылдары, эмоциональды реакциялары қосылып (күлу, жымию), бала тарапынан дыбыстар шыға бастайды. Бұл эмоциональды қарым -қатынастың негізі, бастамасы саналады. Осы кезде балалар түрлі экспрессивті мимикалық ым ишараларды құралдарды, қимылдарды қолданып, кейін заттық кезеңге өтіп, ол сезімді білдіру үшін қызмет етіп, балада өзі, қоршаған ортасы туралы түсініктері затты тану, затпен әрекет етуі арқылы

қалыптасып, Е.И.Исенина бойынша бала тіл арқылы да тани бастайды. Ол тілді меңгерудің алғышарты болып, ол қалыпты еститін және есту қабілеті зақымдалған балаларда да болады. Тек есту қабілеті зақымдалған балаларда өзіндік сипатқа ие.

Е.И. Исенина бойынша балаларда көзқарастың төрт типі болады екен: өзіне назар аудару үшін өзге адамның көзіне бағытталған контактілік көзқарас; өзге адамның назарын затқа аударуға бағытталған көрсетуші көзқарас (нұсқаушы); бағалауды іздейтін көзқарас, яғни қанағай да бір әрекетті жасағаннан кейін бағалауды күтетін көзқарас; біріктіруші көзқарас яғни сол затқа байланысты қарап тұрғандығын білдіретін өзге адамның назарын аударушы көзқарас [7].

Ым - ишара мен эмоциональды әлеуметтік интеллектінің ара қатынасы қандай? Шынайы им - ишараны талдау барысы ым ишараның физикалық құрылымы біртіндеп ересектің «мә», «анау», «ия», «жоқ» сияқты ым ишараларына еліктеу арқылы қалыптасатындығын көрсетті. Естімейтін балаларда екі жасқа дейін баяу түрде ым ишараның функциональды мазмұны қалыптасып, ал қалыпты еститін балаларда ым ишараның дұрыс қалыптасып, оны дұрыс қолдануы үшін сөйлеу тілі көмекке келеді. қалыпты еститін балалар ым ишара алдында және кейін вокализацияны жүзеге асыра алса, естмейтін балалар есесек адамының назарын ым ишарамен үйлесетін көзұараспен ұстайды. Ол баланың ішкі эмоциональды жағдайын білдіреді. Осылайша, есту қабілеті зақымдалған балаларда ерте кезден бастап ақ эмоциональды қарым- қатынастағы жетіспеушіліктер байқалады. кез келген жетекші іс әрекет бірден дамып кетпейді. Ол белгілі жолдардан өтіп, келесі жетекші іс әрекетке өту кезеңдерінен тұрады. Ал, оны қалыптастыру ересектердің сүйемелдеуімен, оқыту және тәрбиелеу барысында жүзеге асыралады.

Заттық іс -әрекеттің дамуы заттармен әрекетті меңгерудің ұзақ кезеңін қамтиды (ұстау,..), спецификалық және спецификалық емес манипуляциялар, заттарды функциональды бағыты бойынша қолдану (қасықты тамақ ішуде, допты ойнауда..) т.б жүзеге асырылады. Есту қабілеті зақымдалған балаларда спецификалық емес манипуляциядан спецификалыққа өту барысы бауырақ өтіп, бұл алдыңғы психикалық даму кезеңінде эмоциоанлы қарым қатынаста затқа назар аудару мен онымен әрекет етуге ықпал ететін компоненттерінің қалыптаспауымен байланысты болып, яғни жетекші іс әрекеттің бастапқы кезеңінде нұсқаушы және біріктіруші, сәйкес ым ишараның жеткіліксіз қалыптасуына болады. Д.Б.Эльконин бойынша, заттық әрекеттерді меңгерудің маңызды бағыттарының бірі қарапайым заттық әрекеттерді меңгеруі болып келеді. Бала қарапайым заттық әрекеттер арқылы затпен бір әрекет жасап, екіншісіне ауысып, өзіне заттардың қызметін ашып, мағынасын , әлеуметтік мәнін ұғына бастайды. Есту қабілеті зақымдалған балаларда бұл даму түрі баяырақ жүреді.

Заттардың функциональды қызметтерін білуі кейін құралдық әрекетке айналып, аяқ кімді аяққа кию, бас киімді басқа кию деген сияқты түсініктерімен қатар жүруі аңғарылады.

Қарап отырсақ, балалардың эмоциональды - әлеуметтік интеллектісінің алғышарттарының қалыптасуы балалардың жетекші іс- әрекетімен тығыз байланысты. балалардың заттық іс әрекеті негізінде балалардың қоршаған ортаға қарым- қатынасы өзгеріп, заттық әлемге бейімделуі өзгеріп, қызығушылығы артып, танымдық процесстері дамып, қимылдары күрделеніп, көрнекі ойлау түрі қалыптасып, бала біртіндеп өзін тану кезеңіне өтеді. Өзін белсенді әрекет иесі ретінде танып, ол ары қарай эмоциональды интеллектісінің дамуына да өз ықпалын тигізеді.

Жалпы, эмоциялар психикалық үрдістердің немесе адамның жағдайының ерекше түрі болып, қандай да бір жағдайларда көрініс табады: қуаныш, ренжу, қорқыныш т.б. эмоциялар адамның белсенділігі барысында туындап, психикалық өмірдің реттеушісі саналады. Эмоциональды интеллектіге келетін болсақ, 1990 жылы П: Салоувеев пен Дж Майер жариялағандай, белгілі бір психологиялық концепция болып, Д.Гоуман бойынша эмоциональды интеллект өз мақсатын жүзеге асыру үшін алынған ақпаратты қолдану үшін өз эмоциясы мен қоршаған адамдардың эмоциясын білдіріп, түсіне алу қабілеті.

К. Изард эмоцияның келесі фундаментальды түрлеріне: қорқыныш, ұялу, ашулану, қуаныш, қызығушылық т.б жатқызған [8 с.460].

Жоғарыда атап өткеніміздей, Питер Сэловей и Джон Майер эмоциональды интеллектінің эмоцияны қабылдауы, эмоцияны түсінуі, эмоцияны басқаруы, ойлауды стимуляциялау үшін эмоцияны қолдану деген негізгі төрт компоненттерін бөліп көрсете отырып, олардың әрқайсысын жіті сипаттаған.

Заманауи білім беру үрдісі бүгінгі таңда білім алушылардан жоғары зейін аударуды, өзгеріп жатқан жайттарға тез бейімделе алуды, дамыған коммуникативті дағдыларды талап етеді. Бірқатар зерттеу жұмыстарын талдау, зерттеу барысы жоғары және орташа сезімдік сферасы бар балалар мектеп өміріне оңай бейімделіп, өзге балалармен, ересектермен контактіні оңай орнатып, оқу үрдісінде де жетістіктерге жете алады екен. Ал, эмоциональды интеллектісінің дамуының төмен деңгейіндегі балаларда жолдастарымен, өзге адамдармен қарым қатынас жасадағы қиындықтар басым болып, тресстік және қиын жағдайларда өздерінің эмоциональды жағдайларын басқаруда әлсіз келеді екен. Бұл өз кезегінде балалардың оқу жетістіктеріне де өз ықпалын тигізеді.

Көріп отырғанымыздай, эмоциональды интеллектіні әлеуметтік контекстінде қарастырудың маңыздылығы, адам баласының әлеуметтік қоғамда өмір сүруімен, әлеуметтік қарым қатынасқа түсімен түсіндіруге болады. яғни балалар үнемі бір бірімен, өзге адамдармен қарым -қатынаста болғандықтан, әр түрлі жағдайда өзін дұрыс ұстай алуы, өзінің эмоцияларын жеткізіп, өзгелердің эмоциясын дұрыс түсініп, жауап бере алуы үшін белгілі есту қабілетінің зақымдалуы салдарынан даму барысы қиындықпен үйлескен эмоциональды әлеуметтік интеллектіні қалыптастыру мен дамыту арнайы түзетушілік, дамытушылық ықпал етуді талап етеді. Есту қабілеті зақымдалған балалардың әлеуметтік эмоциональды интеллектісін қалыптастыру жолдары өте көп. Оны сабақта, сабақтан тыс уақыттарда да жүргізіп, балалардың іс әрекетінің әр түрлі түрлерімен үйлестіруге болады (ойын, театр қойылымы, сюжеттік ролдік ойын, эмоциональды пиктограммалармен ойын, «эмоцияны көрсет ойыны», «мен ... кезде қуанамын» ойыны, сурет салу әдістері т.б).

Әдіснама. Зерттеу тақырыбы бойынша арнайы педагогикалық, психологиялық, физиологиялық әдебиеттерді ғылыми теориялық тұрғыдан талдау, балалардың жеке медициналық, педагогикалық, психологиялық құжаттарын талдау (теориялық әдіс); бақылау, әңгімелесу, анықтаушы эксперимент (Е.С. Иванова «Бет эксперссия тест», «Эмоция сөздігі», «Не, неге, қалай?» М.А. Нгуен...), зерттеу нәтижелерін сандық және сапалық талдау.

Талқылау. Есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік эмоциональды интеллектісінің даму ерекшеліктерін анықтау барысы өз эмоциясын білу, өз эмоциясын тани алуы; эмоцияны басқару алу, өзі үшін мотивация, өзге адамдардың эмоциясын тану, қарым- қатынасты орнату сияқты эмоциональды интеллектінің негізгі компоненттеріне негізделе ұйымдастырылды. осыған орай эмоциональды интеллект ол когнитивті, әрекеттік, рефлекситі, коммуникативті қабілеттердің үйлесімділігін құрайтындығы анықталып, зерттеу нәтижесінде анықталған нәтижелер нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік эмоциональды интеллектісінің қалыптастыру моделін құруға негіз болды.

Қорытынды. Есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік эмоциональды интеллектісін зерттеуде оның онтогенетикалық тұғырын, өзге танымдық үрдістермен қатар даму заңдылықтарын есепке ала отырып зерттеу, балалардың жетекші іс әрекет түрін есепке ала отырып, Л.С.Выгодский айтқандай, әрекеттік тұғырын есепке ала отырып, әлеуметтік- эмоциональды интеллектінің әр компоненттерінің қалыптасу деңгейін жіті зерттеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

References

1. Vygotsky L.S. *On two directions in understanding the nature of emotions in foreign psychology at the beginning of the twentieth century* / L. S. Vygotsky // *Vopr. psikhol.* - 1968 No. 2.-p.157-159
2. Stenberg R.J. *Practical intelligence*. St. Petersburg: Peter. 2002. 265 s
3. Andreeva, I.N. *Prerequisites for the development of emotional intelligence* / I. N. Andreeva // *Questions of psychology.* - 2007. - No. 5. - pp. 57-65.
4. Goleman D. *Emotional intelligence. Why it can mean more than IQ/ Daniel Goleman. trans. from English and P. Isaeva.* - Moscow: Mann, Ivanov and Ferber, 2013- 560 p.
5. Kuznetsova K.S. *Pedagogical aspects of emotional intelligence development* // *Professional training of future teachers: problems, experience, prospects: collection of scientific articles* Saratov: Nauka, 2012. pp. 76-83.
6. Bogdanova T.G. *Sign language psychology: Studies.manual for students. higher. ped. studies. institutions* / T.G. Bogdanova. M. : Academy, 2002 203 p.
7. Isenina E. I. *Development of verbal communication and activity with objects in deaf and hearing children of the second year of life* // *Defectology.*